

گردش کار در چهار

دایرة المعارف فارسی

محمد فرح زاد

مقاله «احمد بن عبدالملک» به زبان فارسی و نیز یک جلد به زبان عربی منتشر شده است.

در دایرة المعارف بزرگ اسلامی اصل «کمال گرایی» حاکم است، از این رو برای پژوهش و نگارش دایرة المعارف، پژوهشکده ای باز شده است که مخصوص تربیت نیروی انسانی متخصص در این زمینه است.^۲

مراحل سیر مقاله در دایرة المعارف بزرگ اسلامی از این قرار است:

۱) استخراج و پیشنهاد مدخل (۲) کنترل در بخش گزینش عناوین (۳) کنترل سروراستار (۴) تهیه منابع لازم در بخش پرونده های علمی (۵) مشاوره مؤلف با محققان و صاحب نظران (۶) کنترل منابع خارجی مقاله در بخش منابع خارجی (۷) تألیف مقاله (۸) کنترل کلی سروراستار (۹) بررسی فنی مقاله در بخش بررسی و مطابقت متن مقاله با مآخذ مورد استفاده (۱۰) ویراستاری علمی مقاله در بخش علمی (۱۱) ویراستاری عمومی در یکی از محورهای ویراستاری (۱۲) کنترل نهایی سروراستار (۱۳) نسخه پردازی و آماده سازی فنی برای چاپ.^۳

مراحل سیر مقاله به ترتیب الفبایی مقاله ها بر روی یک تابلوی بزرگ مشخص شده است. بدین منظور برگه هایی مخصوص در نظر گرفته شده و در مورد هر مقاله، نام نویسنده و مراحل سیر آن مقاله نیز منعکس شده

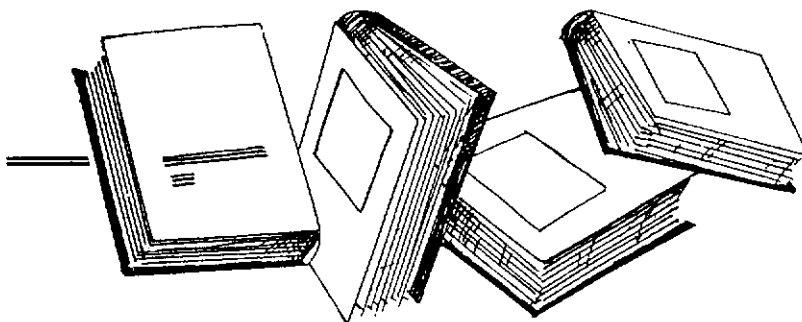
۱. پروین انوار، *مآخذشناسی و استفاده از کتابخانه*، ویرایش سوم (تهران: زوار، ۱۳۷۱) ص ۶۹.
۲. عبدالحسین آذرنگ، *مقایسه های میان دو دایرة المعارف* (تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی، ۱۳۶۸)، ص ۵.
۳. کاظم موسوی بجنوردی، «مقدمه»، *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، ج ۱، ص ۱۰۹.

دایرة المعارف کتاب مرجعی است که در آن مقاله های بسیار، به نسبت موضوع مقاله مفصل یا مختصر، و درباره موضوعات و دانستیهای گوناگون، در یک رشته یا در رشته های مختلف، گردآوری شده، و با یک نظم منطقی و علمی، غالباً به ترتیب الفبای هر زبان، تدوین و تألیف یافته است.^۱

هدف از این مقاله آشنایی با سیر گردش کار در چهار دایره المعارف معاصر فارسی زبان: دایرة المعارف بزرگ اسلامی، دایرة المعارف تشیع، دانشنامه جهان اسلام و فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، است. از این رو به هریک از مراکز یادشده مراجعه شد و شیوه های سفارش، تهیه، پردازش و چاپ مقاله بررسی شد. برای تدوین این مقاله از گزارشهای داخلی مراکز دست اندرکار تولید دایرة المعارف در ایران نیز به حد کفایت استفاده شده است.

دایرة المعارف بزرگ اسلامی

هدف از تدوین این دایرة المعارف آن است که دایرة المعارفی، عمومی-تخصصی به دو زبان فارسی و عربی و خطاب به جهان اسلام تألیف (صددرصد تألیف) شود. اگرچه محدوده زبانی آن به زبان انگلیسی نیز کشیده شده و مجلدهای آن در آینده نزدیک منتشر می شود. تاکنون شش جلد مربوط به مقالات حروف «آ» و «ا» (تا

در دانشنامه جهان اسلام تا اندازه‌ای از اصل «حداقل کنش» و انتخاب راههای ساده، عملی، کم هزینه و غیر بلندپروازانه پیروی می‌شود؛ به همین دلیل مسیر گردش مقاله در این دایرة المعارف بسیار کوتاه و ساده‌تر از دایرة المعارف بزرگ اسلامی است.

مراحل سیر مقاله اجمالاً عبارت است از: (۱) مدخل‌گزینی براساس مراجع موثق. (۲) ترجمه یا تألیف مدخل‌گزیده شده. (۳) ویراستاری و آماده‌سازی فنی برای چاپ. (۴) بررسی‌های نهایی. (۵)

در دانشنامه جهان اسلام ابتدا مدخل‌یابی می‌شود، یعنی مقالاتی که در دیگر دایرة المعارفهای خارجی چاپ شده، بررسی و مشخصات موارد مربوط به هر مدخل یادداشت می‌شود، سپس براساس مقایسه و دقت در ویژگیها، کژیها و کاستیها مدخلهای لازم مشخص و در سیاهة الفبایی عنوان مقالات مکتوب می‌شود. پس از آن، آنچه باید ترجمه شود از آنچه باید تألیف شود، تفکیک می‌گردد.

اخیراً جهت تهیه کتابشناسی و مواد تکمیلی (تصویر، نقشه، شکل)، برای هر مقاله در دانشنامه واحدی راه‌اندازی شده است. همچنین مجله تحقیقات اسلامی نیز که مجموعه‌ای از مقاله‌های بلند و سودمند و عمومیت دانشنامه جهان اسلام را به قصد ایجاد و استقرار ارتباطات علمی و فرهنگی و به منظور تسهیل در وصول به اهداف

۴. محمدکاظم موسوی بجنوردی طرح دایرة المعارف بزرگ اسلامی (تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۳)

۵. راهنمای مؤلفان و محققان (تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۸).

۶. عبدالحسین آذرنگ، همان، ص ۲.

۷. همان، ص ۵.

است. با مراجعه به این تابلو مشخص می‌شود که یک مقاله دایرة المعارف در چه مرحله از مراحل سیزده‌گانه قبل جای دارد.

فهرست قسمتی از مدخلهای دایرة المعارف بزرگ اسلامی شامل حرف «آ» و «ا» در طرح اولیه آن دایرة المعارف به منظور اطلاع محققان و نویسندگان مقالات منتشر شده است. (۴)

همچنین برای آگاهی نویسندگان و محققان، راهنمایی در تیراژ محدود و برای مصرف داخلی اعضای هیأت علمی، چاپ شده که در آن معیارها و ضوابط مورد نظر مرکز بزرگ دایرة المعارف اسلامی در زمینه چگونگی نگارش مقاله و نکاتی درباره ساخت صوری مقاله آمده است. (۵)

دایرة المعارف بزرگ اسلامی به دلیل آنکه همه مقالاتش به سفارش تألیف می‌شوند، در اعمال روشهایی یکسان در ساختمان دایرة المعارف موفقتر بوده است.

دانشنامه جهان اسلام

هدف از تدوین این دانشنامه آن است که دایرة المعارفی تخصصی یا نسبتاً تخصصی، فقط به زبان فارسی و برای خوانندگان ایرانی تدوین شود.

سیاست کلی در بنیاد دایرة المعارف اسلامی برای نگارش مقاله آن است که اگر اثری مناسب برای ارائه در دانشنامه جهان اسلام باشد، ترجمه شود و در غیر این صورت اقدام به تألیف خواهد شد. سفارش تألیف در درجه اول به محققان مسلمان ایرانی داده می‌شود، سپس به محققان جهان اسلام و در مرحله آخر از محققان عالم که بی‌طرفی و بی‌غرضی را در نوشته‌های علمی رعایت می‌کنند، استفاده خواهد شد. (۶)

طرح تدوین دایرة المعارف تشیع که پیش از انتشار اولین جلد دایرة المعارف تشیع منتشر شد، حاوی بیست هزار مدخل است که تماماً تألیفی است.^{۱۲}

مراحل سیر مقاله در دایرة المعارف تشیع بیشتر بر دو محور اصلی استوار است. نخست نویسنده مقاله، که اغلب در هر رشته ای یک یا دو نفر از محققان، نگارش مقاله را به عهده می گیرند. دوم، ویراستاران دایرة المعارف، که همواره با مؤلفان در تماس و تبادل نظر بوده و معیارهای اصلی دایرة المعارف که همان ربط شیعی مقاله ها بوده است، با مؤلفان در میان می گذارند. همچنین درباره اندازه و رؤوس مطالب و نیز محتویات و ساخت مقاله با مؤلفان مشورت می کنند. در نهایت، مقاله ها پس از تألیف طبق اولویت الفبایی و با توجه به موضوع هر مقاله در اختیار ویراستاران قرار می گیرد. پس از ویرایش، مقالات حروف چینی شده، سپس برای ویرایش نهایی به ویراستاران بازگردانده می شود و پس از آن به چاپخانه تحویل می شود.

به دلیل ضعف بنیة مالی بنیاد اسلامی طاهر و توان علمی محدود که اجازه تحقق هدفهای کمال طلبانه را نمی دهد، میزان همپوشانی محتویات دایرة المعارف تشیع در سایر دایرة المعارفها بالأخص دایرة المعارف بزرگ اسلامی زیاد است. این اشتراك مدخلها در دو دایرة المعارف، هم به لحاظ نزدیکی اهداف و هم به جهت وحدت و قرابت مآخذ گزینش مدخل، جای تعجب باقی نمی گذارد.^{۱۳}

تاکنون سه جلد از دایرة المعارف تشیع به محققان و

۸. در این زمینه تاکنون چهار کتاب منتشر شده است: بردگی از دیدگاه اسلام، تألیف مصطفی حسینی، بیت المقدس، ترجمه و تألیف مرتضی اسعدی؛ تاریخچه جغرافیا در تمدن اسلامی، ترجمه محمد حسن گنجی؛ نگاهی به تاریخ و فرهنگ بوسنی و هرزگوین، تألیف جواد یوسفیان.

۹. احمد سمیعی، شیوه نامه دانشنامه جهان اسلام (تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی، ۱۳۷۲).

۱۰. احمد طاهری عراقی، «مقدمه»، دانشنامه جهان اسلام، جزوه اول، ص ۱۳، ۱۴.

۱۱. احمد صدر حاج سید جواد، «مقدمه»، دایرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۱۸.

۱۲. مهدی محقق، طرح تدوین دایرة المعارف تشیع و فهرست عنوانهای مقالات (تهران: بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۲).

۱۳. عبدالحسین آذرنگ، همان، ص ۸.

اصلی که عرضه همگانی داشته است، از سوی بنیاد دایرة المعارف اسلامی منتشر می شود.

پاره ای از مقاله های بلندتر دانشنامه نیز که در قالب مجله تحقیقات اسلامی گنجانده نمی شود، به صورت تک نگاشت و کتاب منتشر می شود.^۸

برای رعایت معیارها و ضوابط صوری و زبانی مقاله و نیز یکنواختی مقاله های ترجمه شده و آنچه به محققان ایرانی سفارش تألیف می شود، شیوه نامه ای ویژه دانشنامه جهان اسلام، برای مصرف داخلی تهیه و تدوین شده است.^۹

پیش از تأسیس بنیاد دایرة المعارف اسلامی در سازمان دانشنامه ایران و اسلام، مقالات حروف «آ» و «ا» تماماً ترجمه و تألیف شده و از آن میان یازده جزوه (تا مقاله «اردبیل») منتشر شده بود. بنیاد دایرة المعارف اسلامی برای اجتناب از دوباره کاری و تکرار، بر آن شد که کار دانشنامه جهان اسلام را از حرف «ب» آغاز کند و کار بازمینی و تکمیل حرف «آ» و «ا» را به بعد واگذارد.^{۱۰} تاکنون چهار جزوه از حرف «ب» (تا مقاله «باقی بالله») با عنوان دانشنامه جهان اسلام منتشر شده است. همچنین مقاله بلند «بازار» نیز به صورت جزوه مجزا به مناسبت برگزاری نخستین مجمع بررسی بازار در فرهنگ و تمدن جهان اسلام منتشر شده است.

دایرة المعارف تشیع

هدف از آن بحث و تحقیق درباره مطالب و مفاهیم شیعه و آثار و معالم تشیع برای ایرانیان است؛ در واقع آن قسمت از اسلام که کمتر مورد عنایت و توجه دایرة المعارفهای دیگر قرار گرفته به جهان اسلام عرضه می شود. بنابراین دایرة المعارف تشیع مکمل و متمم دیگر دایرة المعارفها در این حوزه است.^{۱۱}

علاقه‌مندان جهان تشیع عرضه شده است. البته برنامه‌هایی برای گسترش فعالیتها و عملکرد بنیاد اسلامی طاهر در دست انجام است که با اجرای آن چاپ جلد‌های بعدی از کیفیت و کمیت بهتری برخوردار خواهد شد.

فرهنگنامه کودکان و نوجوانان

هدف پدید آوردن دگان فرهنگنامه آن است که دایرةالمعارفی عمومی برای کودکان و نوجوانان ۱۰ تا ۱۶ ساله ایرانی تدوین شود و در آن به پرسشهای این گروه سنی پاسخهای درست، دقیق و مناسب داده شود. چنین فرهنگنامه‌ای حاوی ارزشهای علمی، مردمی و الهام گرفته از تاریخ فرهنگ ایران و منطقه خواهد بود، مطالب آن شوق‌انگیز و برانگیزاننده به مطالعه بیشتر و بهره‌گیری از آن آسان می‌باشد. ۱۴

گزینش مدخلها پس از دو سال تحقیق و جست‌وجو در متون درسی دوره‌های دبستان، راهنمایی و دبیرستان همچنین با توجه به ترجمه فارسی فرهنگنامه برتاموریس پارکر، دایرةالمعارف فارسی، لغتنامه دهخدا، و فرهنگ فارسی معین به انجام رسیده است. فهرست کامل مدخلهای انتخاب شده به صورت الفبایی در دفتر شورای کتاب کودک موجود است. ۱۵

مقاله‌ها به دو صورت فردی و گروهی نوشته می‌شود. عموماً گزیده‌ای از مقالات تهیه شده در اختیار گروهی از کودکان و نوجوانان ده تا شانزده ساله گذاشته می‌شود تا درباره مناسب بودن محتوا و زبان و بیان آنها نظر بدهند. هر مقاله، پیش از ویرایش نهایی از نظر گروهی از متخصصان موضوعی و مشاوران هیأت مدیره شورای کتاب کودک می‌گذرد.

معیارهای و ضوابط نگارش مقاله برای فرهنگنامه کودکان و نوجوانان در راهنمای نویسنده و ویراستار و نیز ۱۰۱ نکته در زمینه نوشتن مقاله برای فرهنگنامه کودکان و نوجوانان به تفصیل آمده است. ۱۶

سیر گردش مقاله در فرهنگنامه کودکان و نوجوان بطور اجمال از این قرار است:

۱) گزینش نویسنده، سفارش عنوان مقاله به نویسنده همراه با طرح مقاله، راهنمای نویسنده و ویراستار، ۱۰۱ نکته، مقاله‌های نمونه، منبع یا منابعی که مقاله بر مبنای آن تألیف می‌شود (۲) ویرایش موضوعی مقاله به

وسيلة ویراستاران موضوعی (۳) ویرایش نخستین مقاله آماده شده به وسیله شورای ویراستاران (۴) گزینش تصویر (۵) نظرخواهی از مشاور متخصص موضوعی (۶) نظرخواهی از مشاوران هیأت مدیره شورای کتاب کودک (۷) ویرایش دوم با توجه به تغییرات و پیشنهادات (۸) ویرایش نهایی و آماده‌سازی مقاله برای چاپ. ۱۷

شورای کتاب کودک نخستین جلد از دوره شانزده جلدی فرهنگنامه کودکان و نوجوانان را در سال ۱۳۷۱ منتشر کرد که با استقبال مخاطبان خود روبرو بوده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

ضوابط و معیارهای نگارش مقاله در چهار دایرةالمعارف معاصر فارسی با توجه به نوع مخاطبان و خط مشی اولیه تأسیس آنها متفاوت است. از طرفی سیر گردش مقاله در دایرةالمعارفها بسته به بنیه مالی و توان علمی آنها در جذب نیروی انسانی متخصص و کارآمد، متغیر است، و در نتیجه این عوامل بر اعتبار مقاله‌ها و وسعت و کیفیت مطالب دایرةالمعارفها تأثیر خواهد گذاشت. از این رو با تقویت بنیه مالی و علمی سازمانهای درگیر چاپ دایرةالمعارف و با پرهیز از پراکندگی در کار و یکنواختی شکل صوری و زبانی می‌توان به موازین مشترکی در دایرةالمعارفها دست یافت تا مخاطبان این نوع منابع اطلاعاتی به کسب اطلاع درباره موضوعها و دانستیهای گوناگون بیشتر ترغیب شوند.

۱۴. شورای کتاب کودک، «پیشگفتار»، فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، ج ۱، ص ۱۸.
۱۵. همانجا.

۱۶. ایرج جهانشاهی، راهنمای نویسنده و ویراستار (تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۶۰؛ محمد هدایی، ۱۰۱ نکته در زمینه نوشتن مقاله برای فرهنگنامه کودکان و نوجوانان (تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۶۷)
۱۷. شورای کتاب کودک، ص ۲۰-۲۱.